

**KO'RISHDA NUQSONI BOR BOLALARNING OLIY TA'LIMGA
MOSLASHUVINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

Yusupova Umida Yormuhammad qizi

O'zMU ijtimoiy fanlar fakulteti ijtimoiy psixologiya 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ko'rishda nuqsoni bor talabalarni oliy o'quv yurtlarida o'qish uchun moslashtirish hozirgi zamonning dolzarb muammosidir, chunki kelajakdagi mutaxassisning kasbiy faoliyati va shaxsiy rivojlanishi moslashuv jarayonining muvaffaqiyatli kechishiga bog'liq. Ko'plab zamonaviy ko'rishda nuqsoni bor talabalar o'zini o'zi rivojlantirishda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Ushbu muammoni hal qilish uchun ko'rishda nuqsoni bor talabalarning ta'lim jarayoniga moslashishini amaliy va nazariy bilimlarga tayangan holda o'rganish muhimdir. Bunday moslashish psixologik to'siqlarni yengishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: adaptatsiya, psixologik omil, shaxs, mutaxassis, kasbiy faoliyat, ta'lim jarayoni.

Аннотация: Адаптация студентов с нарушениями зрения к обучению в высших учебных заведениях является актуальной проблемой современности, поскольку от успешного завершения процесса адаптации зависит профессиональная деятельность и личностное развитие будущего специалиста. Многие современные слабовидящие студенты сталкиваются с трудностями в саморазвитии. Для решения этой проблемы важно на основе практических и теоретических знаний изучить адаптацию слабовидящих студентов к образовательному процессу. Такая адаптация помогает преодолеть психологические препятствия.

Ключевые слова: адаптация, психологический фактор, личность, специалист, профессиональная деятельность, образовательный процесс.

Abstract: Adaptation of students with visual impairments to study in higher educational institutions is an urgent problem of the present time, because the professional activity and personal development of the future specialist depends on the successful completion of the adaptation process. Many modern visually impaired students face difficulties in self-development. To solve this problem, it is important to study the adaptation of visually impaired students to the educational process based on practical and theoretical knowledge. Such adaptation helps to overcome psychological obstacles.

Key words: adaptation, psychological factor, person, specialist, professional activity, educational process.

KIRISH

Moslashuv hodisasiga ko'plab ta'riflar mavjud. Umumlashtirilgan shaklda moslashish o'zgaruvchan sharoitlarda adekvat yashash uchun zarur bo'lgan moslashish, shuningdek, shaxsni yangi ijtimoiy muhitga kiritish, yangi sharoitlarning o'ziga xos xususiyatlarini o'zlashtirish jarayoni sifatida tavsiflanadi. Ijtimoiy moslashuv - bu shaxsning ijtimoiy guruhga integratsiyalashuvi jarayoni, uning guruh normalari, qadriyatlari, standartlari, stereotiplari va talablarini qabul qilishini anglatadi. Ta'lim tashkilotlari muammolarini hal qilish, amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'rishda nuqsoni bor talabalarning universitet sharoitlariga va, birinchi navbatda, psixologik nuqtai nazardan, oliy ta'limning butun tuzilishiga oson moslasha olmasliklari bilan duch keladi. Bu holat, ayniqsa, zamonaviyni joriy etishga harakat qilganda seziladi. Demak, oliy ta'lim faoliyatidagi muhim muammolardan biri bu izlanishdir ko'rishda nuqsoni bor talabalar uchun o'quv va kognitiv faoliyatning yangi sharoitlari bilan tanishtirish vositalari, ya'ni o'quv va kognitiv faoliyatga yanada samarali va "og'riqsiz" moslashish.

MUHOKAMA

Ko'zi ojiz bolalar ruhiyati muammolarini o'rganish 20-asr boshlaridan boshlandi. Ko'pchilik psixolog, tiflopsixologlarning xulosalariga qaraganda Maxsus son, ko'zi ojizlarda ruxiy kamchiliklar sog'lom odamlarga qaraganda ko'proq uchraydi. Kichik yoshli bolalarda ruhiy kamchiliklar, kasalliklar deyarli sezilmaydi. Chunki bu injiqliklar, to'xtovsiz yig'lash, qo'llarni, boshni silkitish, tepinishni ko'pincha oddiy erkalik, injiqlikka yoyishadi. Vaqt o'tishi bilan kasallikning turli ko'rinishlari aniqroq namoyon bo'la boshlaydi: Bola maktabga borganida mashg'ulotlarda beparvo, diqqati o'ta tarqoq o'z qobig'iga o'ralib olish, nutqning yetarli rivojlanmaganligi kuzatiladi. Ko'zi ojiz bola faoliyatida ichki sezgilarning, teri sezgilarining ahamiyati beqiyos. Shuning uchun ham miya faoliyatining buzilishi, ruhiy kamchiliklar ko'zi ojiz bola faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'zi ojizlikka va ko'zi ojiz odamlarga nisbatan qadim davrlarda odamlar o'ziga xos qo'rquv va hurmat bilan qarashgan. Yordamga muhtojlik, himoyasizlik bilan bir qatorda ko'zi ojiz odamda qalbning, ruhning oliy darajada rivojlanganligiga, jismoniy kamchilik o'rnini olamni bilishga intilish, qiziquvchanlik, ongning faolligi to'ldirishiga ishonishgan. Bu albatta bejiz emas, chunki qadim xalqlarning milliy ananalarini kuylovchi, madhetuvchi ertakchi, qo'shiqchilarning ko'pchiligi dunyoni ko'rish baxtidan mahrum bo'lgan kishilar edilar. Nemis xalq matalida shunday deyiladi, «Ko'r hamma narsani ko'rishni istaydi», yoki Solomon ko'r odamda donolikni topdi, chunki u bosayotgan yerini tekshirib ko'rmay, qadam tashlamaydi. Faqatgina 18-asrga kelib ko'zi ojizlikni to'g'ri tushunish davri boshlandi. Ko'plab olimlar bu muammo haqida o'z fikrlarini aytdilar. (Lyuzardi, E. Plyuger, E. Meyman, V. Vundt va b). Albatta bu fikrlar turli-tuman bir-biriga qarama-qarshi fikrlar bo'lsada, ko'zi ojizlikni o'rganuvchi fanning o'ziga xos olg'a qadam tashlashiga xizmat qildi. Bu nazariyalardan shunda yxulosaga kelindiki, ko'zi ojizlik

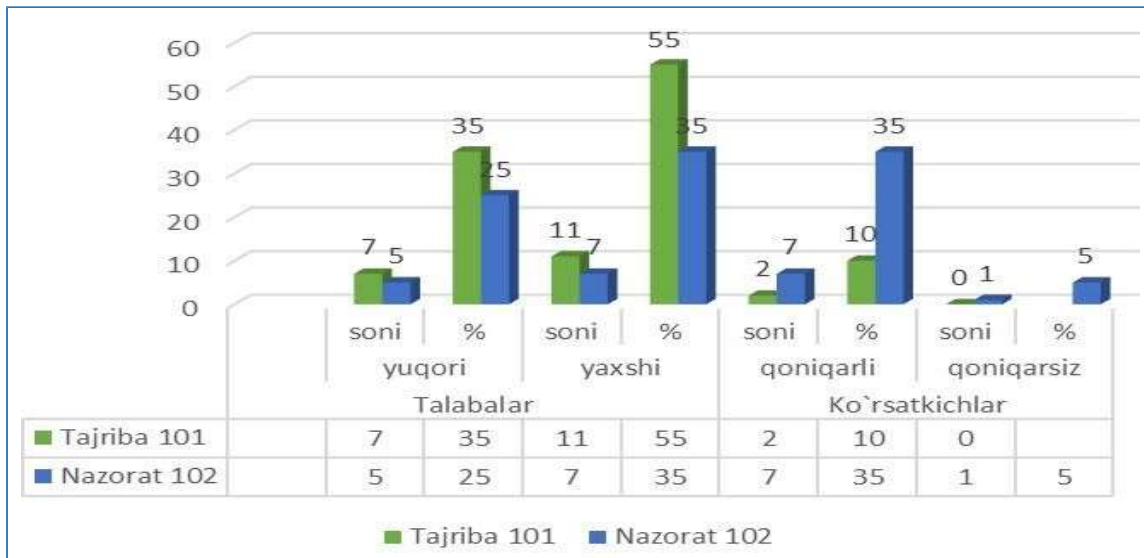
bir tomondan insonni chegaralab tursada, boshqa tomondan uni jamiyatda faol bo‘lishga, ijodiy safarbarlikka, mehnatga chorlovchi kuch bo‘lib xizmat qiladi. Chunki Braylning yozuv sistemasi asosida dunyodagi minglab ko‘rish bo‘yich anogironlar dunyoviy va diniy ma’lumot olmoqdalar. Ko‘zi ojizlarning ma’lumot olishining asoschisi V. Gayulga qo‘yilgan yodgorlikd ashunday so‘zlar yozilgan: «Sen yorug‘likni ta’lim va mehnatdan topasan». Hozirgi kunda, qo‘zi ojiz bolaning ta’lim-tarbiya jarayoni to‘g‘ri olib borilmasa bu uning ruhiy rivojlanishidagi suniy kamchiliklarni kelib chiqishiga sabab bo‘lishi mumkin va bolaning miya faoliyatida kamchiliklarni yuzaga keltiradi. Ko‘zi ojiz bola bilan uzluksiz ravishda shug‘ullanish natijasida ko‘nikma, malakalarni to‘g‘ri shakllantirish, ruhiy jarayonlar sifatida takomillashtirish ta’lim-tarbiya jarayonida amalga oshiriladi va o‘z samarali natijalarini beradi. Yaqqol obrazli tafakkurning yuzaga kelish jarayoni saviyasi orta boradi. Bolaning yoshi ulg‘ayib hayotiy tajribalari oshgan sayin idrok faoliyati abstrakt tushunchalar hosil bo‘lish jarayoni murakkablasha boradi. Ko‘zi ojiz bolaning tafakkur qilish jarayoni yangi-yangi operatsiyalarni yuzaga kelishini talab qiladi. Tafakkur jarayonlarining barchasi bolaning fikrlash faoliyatida ishtirok etadi. Bola faqatgina muammoni qo‘yish bilan cheklanmasdan, uni yechish yo‘llarini qidiradi, aniqlaydi, nazorat qiladi, o‘z-o‘ziga baho berishga o‘rganadi. Atrof-muhitdagi narsalar, voqea-hodisalar haqida ko‘zi ojiz bola tasavvurga ega bo‘lishi, fikr-mulohaza yuritishi uchun ko‘proq taktil sezgilariga suyanadi. Bolada to‘g‘ri fikrlash malakasini shakllantirish uchun uni yetarli bilimlar bilan qurollantirish zarur. Avvalo ko‘zi ojiz bolani atrof-muhitda to‘g‘ri harakatlana bilishga, to‘g‘ri yo‘nalish olishga, voqea-hodisalarni yuzaga kelish sabablarini to‘g‘ri tahlil-tasnif qila bilishga o‘rgatish lozim. O‘z fikrini ravon ifodalay olishga o‘rganish ko‘zi ojiz bolaning jamiyatda o‘z o‘rnini topishida muhim omillardan bo‘lib xizmat qiladi. Biz ko‘zi to‘liq ongsiz va zaif ko‘ruvchi o‘smirlar ruhiyati haqidagi ilmiy manbalarga murojaat qilganimizda ko‘pincha korreksiya kompensatsiya kabi iboralarni uchratdik. Tiflopsixolog olim A.G. Litvakning yozishicha «Normal rivojlanishga ta’sir etuvchi har qanday jismoniy yoki ruhiy kamchilik organizmda biologik – kompensatsiyalovchi funksiyalarning avtomatik ravishda ishlab ketishiga sabab bo‘ladi. Shu ma’noda kompensatsiyani organizmning universal qobiliyati, to‘g‘rirog‘i, o‘zgargan yoki yo‘qolgan ma’lum funksiyalar kengligini u yoki bu hajmda to‘ldirish deb tushunish mumkin» deb ta’kidlaydi. Kompensatsiya jarayoni o‘smirlar jismidagi nuqsonning jiddiylik darajasiga bog‘liq ravishda yuz beradi, ya’ni nuqson qay darajada jiddiy bo‘lsa, organizm a’zolari tizimining shu darajada katta bo‘lagini to‘ldirish jarayonida ishtirok etadi. Kompensatsiya mexanizmlarni shakllantiruvchi omillarga diqqat qiladigan bo‘lsak, ular oliy nerv faoliyati qonunlari va qo‘zg‘alish hamda to‘xtalish jarayonlarining o‘ziga xos kechimidir. Masalan, ko‘rish faoliyati ishida to‘xtalish yuz berib, ko‘z ko‘rish qobiliyatini yo‘qotdi. Bu hodisa tug‘ma yoki hayotda orttirilgan

bo'lishidan qat'iy nazar, o'smirda bir xil ruhiy silkinishlar, og'ir dard bilan olishuv va nihoyat ko'nikish bilan bog'liq murakkab holatlar yuzaga keladi. Darhaqiqat, ko'zi ojiz inson tashqi dunyo bilan aloqa o'rnatishga o'zini ruhan tayyorlar ekan, bu hol o'ziga naqadar zarurligini to'la his qiladi va natijada mavjud imkoniyatlarni ishga solishga muvaffaq bo'ladi.

NATIJALAR

Tajriba – sinov ishlarini o'tkazishda suxbat, so'rovnomalar o'tkazish, testsinovlari, ularni tahlil qilish, umumlashtirish kabi tadqiqot metodlaridan foydalanish belgilandi. Biz o'zimizning tadqiqiy izlanishimizning tajriba-sinov bosqichi tajriba-kuzatuv ishlarini olib borish jarayonida turli bosqichdagi guruxlar, professor-o'qituvchilarning darslarda metod va texnologiyalardan foydalanishlari, o'quvchilarga mavzularni yetqizib bera usullarini o'ziga xos tomonlarini qiyosiy taqqoslash usullari asosida taxlil qildik. O'zimizga ma'qul jigatlarni tajriba guruxlari mashg'ulotlariga tadbiq etib borishga xarakat qildik. Tajriba guruxlarida mashg'ulotlarni asosan ishimizning metod, shakl, vositalarga tayangan xolda tashkil etilishi va o'tkazilish doimiy e'tiborimizda bo'ldi. Mashg'ulotlardan so'ng o'quvchilarni mustaqil ishlashlari borasida jiddiy say harakatlar olib borishimizga, bundan tashqari o'zlashtirishda orqada qolayotgan o'quvchilar bilan individual ravishda alohida shug'ullanishimizga to'g'ri keldi. Tadqiqot doirasida olib borilgan izlanishlar va amaliy tajribalar pedagogic texnologiyalar vositasida tashkil etilgan darslarda o'quvchilar ancha faol izlanuvchan va intuiuvchan bo'lib qolishlarini ko'rsatdi. Chunki doimiy ravishdagi savol – javob, baxs, munozara, muammoli vaziyatlar, o'yin metodlari, so'rov, tahlillar, o'qituvchi – o'quvchining erkin muloqoti va birgalikda ishlashi o'z samarasini berishi tabiiy edi. Tajriba ishlari davomida dars mavzularini o'tishga puxta tayyorgarlik ko'rish, dars mashg'ulotlarining aniq maqsadi, vazifasi va mazmunini belgilash, o'quvchilarni unga oldindan tayyorlash, o'tkazilish tartib–qoidalar bilan tanishtirish muhim o'rin tutishiga ishonch hosil qildik. O'tilgan darslardan so'ng respondent (sinaluvchi)larning musiqanazariyasidan bilim darajasini taqqoslashga harakat qildik va bir nechta vazifalardan iborat sinov ishini tashkil qildik. Bunda musiqiy tafakkur, musiqiy xotira, ritm xissiyoti, sof garmonik eshitish qobiliyati, bir ovozli va ikki ovozli kuyni eshitish va undiktant tarzida notalashtirish, stilistik xususiyatlarni farqlay olish malakasining oshganlik darajasini aniqladik.

Quyida tajriba boshidagi va tajriba oxiridagi natijalarni diagramma asosida keltirib o'tamiz:

XULOSA

Shunday qilib, ko'rishda nuqsoni bor talabalarning universitetda o'quv va kognitiv faoliyatga maksimal darajada moslashishini ta'minlaydigan samarali taktika va strategik maqsadlarni ishlab chiqish uchun birinchi ko'rishda nuqsoni bor talabalarning hayotiy rejalari va qiziqishlarining shakllanish darajasini bilish muhimdir. Ularning dominant motivlari, o'zini o'zi qadrlash darajasi, xatti-harakat va faoliyatni ongli ravishda tartibga solish qobiliyati, o'quv jarayonida mustaqil qaror qabul qilishga tayyorlik va boshqalar. Oqim bo'yicha ma'ruza o'qiyotgan o'qituvchi, albatta, har bir ko'rishda nuqsoni bor talaba tomonidan o'quv materialini individual o'zlashtirish darajasini, har birining tahlil qilish va mantiqiy fikrlash qobiliyatini, kognitiv mexanizmlarning rivojlanish darajasini hisobga olish imkoniyatiga ega emas. Bu o'qituvchilar uchun o'zgarishlarni ko'rish ancha qiyin. Odatda, barcha universitetlarda ko'rishda nuqsoni bor talabalarni oliy kasbiy ta'lim tizimidagi o'quv sharoitlariga moslashtirishga qaratilgan bir qator tadbirlar maxsus rejalashtirilgan. Eng muhim tadbirlarga, masalan: akademik guruhlarini shakllantirish va jalb qilish bo'yicha tadbirlar; "Ko'rishda nuqsoni bor talabalarga tashabbus" yaxshi an'anasi, bu erda mutlaqo barcha ishtirokchilarga universitetning faol umumiy faoliyati, "Mutaxassislikka kirish" kursini o'qiganliklari uchun sertifikatlar beriladi; akademik guruhlardagi yetakchi o'qituvchilarning so'zlari; ta'lim tashkiloti tarixi va universitet nomini ulug'lagan bitiruvchilar bilan tanishish; ko'rishda nuqsoni bor talabalarning mustaqil ishlarini nazorat qilish, eng muvaffaqiyatli ko'rishda nuqsoni bor talabalarni ajratib ko'rsatish, qoloq ko'rishda nuqsoni bor talabalarga o'z vaqtida zarur yordam ko'rsatish imkonini beruvchi har oy attestatsiyadan o'tkazish. Ko'rishda nuqsoni bor talabalarini yangi o'quv-kognitiv faoliyatga va ular uchun turmush tarziga moslashtirish jarayonini faollashtirish, universitetda o'qitishning dastlabki bosqichida yuzaga keladigan psixologik va psixofiziologik xususiyatlarni o'rganish, shuningdek,

psixologik, Ushbu jarayonni optimallashtirish uchun pedagogik, ta'lim va akademik sharoitlar har qanday universitetning o'ta muhim vazifasidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ambalova S.A. Qobiliyatlar psixologiyasi va ularning tashkiliy va kommunikativ fazilatlarni rivojlantirishdagi roli to'g'risida // To'plamda: Rossiya va qo'shni mamlakatlarda ekologiya va bioxilma-xillikni saqlashning dolzarb muammolari: Ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. - Vladikavkaz, 2012. S. 303-309.
2. Andreeva D.A. Moslashuv tushunchasi haqida. Ko'rishda nuqsoni bor talabalarning universitetda o'qish sharoitlariga moslashuvini o'rganish // Inson va jamiyat: Uch. eslatmalar. - Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg davlat universiteti nashriyoti, 2003. - B. 62-69
3. Bekoeva M.I .. - 2015. - No06 (18) / [[Elektron resurs](#)] - Kirish rejimi. - URL: <http://naukarastudent.ru/18/2760/>
4. Vasilyeva S.A., Kopeina N.S. Psixologik o'ziga xoslik ko'rishda nuqsoni bor talabalarning ta'lim jamoasiga muvaffaqiyatli moslashish sharti sifatida // Mehnat jamoalarida amaliy sotsiologiya va ijtimoiy psixologiyaning zamonaviy muammolari. Hisobotlarning tezislari. - Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg davlat universiteti nashriyoti, 2004. - S. 33-36.
5. Gogitsaeva O.U., Xadikova I.M. Pedagogika va psixologiya [zamonaviy tizim](#) Ta'lim: Monografiya. - Stavropol, 2012. jild 2.299 b.
6. Gulieva S.A., Tanklaeva L.N. Ko'rishda nuqsoni bor talabalarning axloqiy va kasbiy madaniyatini shakllantirish // O'quv qo'llanma. - Vladikavkaz, 2013 yil.
7. Kochieva E.R. Zamonaviy ko'rishda nuqsoni bor talabalar muhitida sog'lom turmush tarzini shakllantirish // Togliatti fanlari vektori [davlat universiteti...](#) Seriya: Pedagogika, Psixologiya. 2014 yil. № 4 (19). S. 88-90.
8. Malieva Z.K., Bekoeva M.I. Ko'rishda nuqsoni bor talabalarning o'z-o'zini tarbiyalash jarayonida zamonaviy interaktiv texnologiyalarning o'rni // "Science Science" Internet jurnali. 2015. T. 7. No 4. 122-bet.
9. Fedorova E.E. Universitet ko'rishda nuqsoni bor talabalarini ta'lim va kasbiy faoliyatga moslashtirish. - Magnitogorsk, 2007 yil - 13.00.08.